

Юридичні науки

УДК 338.242.2

Андрєєнков Олександр Євгенійович

студент 2-го року навчання ОР «Магістр»

Юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Андрєєнков Александр Евгеньевич

студент 2-го года обучения ОР «Магистр»

Юридического факультета

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Andrieienkov Oleksandr

Student of the 2nd year of studying PR "Magister" of the

Law Faculty of the

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО
СТАТУСУ АНТИМОНОПОЛЬНИХ ОРГАНІВ
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА
АНТИМОНОПОЛЬНЫХ ОРГАНОВ
FOREIGN EXPERIENCE IN REGULATING THE LEGAL STATUS OF
ANTITRUST AUTHORITIES**

***Анотація.** У статті висвітлено питання становлення антимонопольного законодавства у зарубіжних промислово розвинутих країнах, виділено основні моделі антимонопольних органів, а також особливості їх правового статусу. Пропонуються напрями вдосконалення антимонопольного регулювання в Україні.*

***Ключові слова:** антимонопольне законодавство, антимонопольне регулювання, антимонопольні органи, конкуренція, монопольне*

(домінуюче) положення, недобросовісна конкуренція, Антимонопольний комітет України.

Аннотация. В статье освещены вопросы становления антимонопольного законодательства в зарубежных промышленно развитых странах, выделены основные модели антимонопольных органов, а также особенности их правового статуса. Предлагаются направления совершенствования антимонопольного регулирования в Украине.

Ключевые слова: антимонопольное законодательство, антимонопольное регулирование, антимонопольные органы, конкуренция, монопольное (доминирующее) положение, недобросовестная конкуренция, Антимонопольный комитет Украины.

Summary. The article highlights the issues of the formation of antitrust laws in foreign industrialized countries, highlighted the main models of antitrust authorities, as well as the features of their legal status. Proposed areas for improving antitrust regulation in Ukraine.

Key words: antitrust laws, antitrust regulation, antitrust authorities, competition, monopoly (dominant) position, unfair competition, the Antimonopoly Committee of Ukraine.

Вступ. Перехід до ринкової економіки, що супроводжується розвитком конкурентних відносин, потребує створення сприятливих умов для розвитку конкуренції в Україні. Для забезпечення сприятливого середовища розвитку конкурентних відносин необхідно дослідити особливості діяльності державного органу, що їх регулює. Таким органом в Україні є Антимонопольний комітет України, головним завданням якого є захист економічної конкуренції та боротьба із зловживанням монопольним становищем в Україні.

Наразі найбільш актуальним питанням є дослідження особливостей функціонування антимонопольних органів в зарубіжних країнах, чому і присвячена дана наукова стаття.

Стан дослідження. Теоретичним і практичним проблемам визначення правового статусу антимонопольних органів за законодавством зарубіжних країн присвячена досить незначна кількість наукових робіт та публікацій. Окремі аспекти даної теми досліджували такі науковці як Бакалінська О. О., Корчака Н. М., Удалов Т. Г., Журик Ю. В., Костусев А. А., Станько Н. Л., Тот'єв К. Ю. та багато інших науковців. Однак, праці таких вчених, як правило, містили лише окремий аналіз правового статусу діяльності антимонопольних органів або здійснювалися в рамках розкриття спеціальних повноважень.

Виклад основного матеріалу. З огляду на еволюцію монопольних утворень вважається, що антимонопольне законодавство було прийнято давно, про що свідчить факт прийняття у 1890 році першого законодавчого акту з даної галузі права у країні США під назвою Акт Шермана [5].

Наразі загальноприйнятим є підхід, відповідно до якого у світі існують дві основні системи антимонопольного права: американська та європейська. До американської системи зараховують також законодавство Японії, хоча поряд з європейською виокремлюють і японську систему. Європейської системи дотримуються також ПАР, Ізраїль та деякі інші країни [1, с. 122].

Якщо розглянути види державної політики щодо сфери конкуренції, то у літературі виділяють три таких її різновиди: антитрестівська політика- як приклад політика США; конкурентна політика (ЄС); антимонопольна політика (Японія та інші країни Східної Азії) [3, с. 266].

Узагальнення закордонного досвіду щодо законодавчого регулювання монопольної діяльності дозволило виділити антикартельну

політику, якою варто доповнити види державної політики. Антимонопольна політика реалізується у Німеччині, основу антимонопольного законодавства в якій становить «Картельний закон» [3, с. 22].

Щодо характеристики американської системи, зокрема, законодавства США, Канади та Японії, то мета антитрестівського законодавства - сприяти розвитку конкуренції через заборону дій, які обмежують або можуть призвести до обмеження конкуренції, а також через обмеження типів допустимих ринкових інститутів. Кожний із способів виникнення монопольної влади отримав відображення в антитрестівському законодавстві.

Розділом 1 Акта Шермана забороняються контракти, об'єднання чи таємні домовленості, які обмежують торгівлю. Акт Шермана поширюється на всі фірми, що діють у США, але не на іноземні уряди (або фірми, які діють під контролем іноземних урядів), тобто не на відомий картель ОПЕК. Фірмам дозволено домовлятися, якщо справа стосується експорту [5].

Розділ другий Акта Шермана оголошує незаконною монополізацію або спробу монополізації ринку, а також забороняє таємні угоди, що призводять до монополізації. Фахівці відзначають, що ст.2 цього акта забороняє не монополії, а монополізацію. Це означає, що прагнення досягнути монопольного становища чи підтримувати його, якщо воно вже досягнуто є незаконним. Але займати монопольне середовище, наприклад, володіти патентом на винахід, не вважається законним. Цим актом передбачено накладення штрафів (до 100 тис. дол. в разі порушення законодавства фізичною особою, 1 млн. дол. - юридичною особою), а також ув'язнення до трьох років. Акт не передбачав можливості запобігання порушенням [5].

Акт Уебба-Померіна дозволяє фіксувати ціну та змову відносно цін, якщо справа стосується експортних ринків, доти поки змова не впливає на внутрішній ринок. Фірми, які укладають подібні угоди, зобов'язані утворити «Асоціацію Уебба-Помірена» і зареєструвати її в державних органах [7].

У 1914 р. Конгрес США схвалив «Акт Клейтона», який містить перелік значної кількості видів діяльності, які протидіють конкуренції. Акт Клейтона забороняє злиття і придбання, якщо це «значно знижує конкуренцію» або ж «веде до утворення монополії» [4, с. 441].

Цей акт з урахуванням поправки Акта Робінсона-Петмена оголошує незаконною цінову дискримінацію. У 1950 р. Конгрес доповнив ст.7 Акта Клейтона Актом Келлара-Кефауера. Зміст цього положення полягає у тому, що забороняється придбання акцій чи майна іншої фірми, яке може мати негативний наслідок для «будь-якої лінії комерції». Наслідком цього є те, що тепер усі горизонтальні, вертикальні та конгломератні злиття перебувають у сфері дії антимонопольного законодавства [4, с. 443].

У США горизонтальне злиття забороняється, якщо сукупна ринкова частка нового утворення перевищить 15%, та вертикальне злиття- якщо кожна з фірм володіє 10% або більшою часткою ринку. Ст. 8 Акта Клейтона забороняє таку практику, як «взаємопов'язаний директорат», тобто не можна бути членом директорату двох чи більшої кількості компаній-конкурентів, якщо кожна з фірм має капітал, що перевищує 1 млн дол. І якщо злиття між ними порушуватиме будь-яке антимонопольне законодавство [4, с. 501].

Актом про Федеральну торгову комісію передбачено доповнення до вищезазначених актів. За ігнорування підприємцем технологічно прогресивною і мати хорошу репутацію, виробляючи товар чи надаючи послуги, якість яких зростає за прийнятими цінами [4, с. 502].

Відповідальність за недобросовісну конкуренцію вирішується шляхом застосування встановленим законодавством кримінальної та адміністративної відповідальності у вигляді штрафу і тюремного ув'язнення. Закон «Про рекламу» доповнює Закон «Про Федеральну торговельну комісію» і включає приблизний перелік незаконних дій, який не є вичерпаний, і орган на власний розсуд застосовує передбачені законом санкції залежно від конкретного випадку. Суд приймає позов про відшкодування шкоди на загальних підставах, якщо дії потягнули за собою шкоду. Суд в свою чергу не втручається у припинення та попередження недобросовісної конкуренції, судом лише розглядаються подані позови [4, с. 505].

Як уже зазначалося, до американської системи можна віднести законодавство Канади, основою якого є Закон про конкуренцію, що поширюється на всі сектори, включаючи послуги та державні підприємства, що займаються торговельною діяльністю. В результаті проведеного аналізу з'ясувалося, що одним із основних пунктів цього закону є запровадження посади Директора з розслідування та науки (ДРН), яка призначається на термін 7 років. ДРН звітує через міністра перед парламентом і повинен подавати щорічно звіт про свою діяльність [11, с.88].

ДРН має широкі повноваження, а саме: проведення розслідування справ за наказом міністра, власною ініціативою чи на підставі скарги від шести резидентів (у такому випадку розслідування обов'язкове); зібрання доказів; виступати як позивач в судах/спеціальних судах з питань конкуренції. Суттєвим є те, що прийняття судових рішень, накладання штрафів, покарань- це компетенція суду/спеціальних судів. ДРН може втручатись/з'являється офіційно в контролюючих установах, спеціальних судах чи парламентських комітетах тощо [11, с. 122].

Закон Канади про конкуренцію з позицій організаційної структури, зокрема, в умовах злиття компаній, розглядає зловживання становищем лідера на ринку; з позицій ведення діяльності підприємницькими утвореннями - таємне змовництво, заборону штучного роздування цін, підтримання роздрібних цін та інші практичні ринкові заходи. За таємне змовництво (володіння 50-100% ринку) законодавством передбачено штраф - 10 млн доларів за справу, крім того ув'язнення, порушення кримінальної справи. Зловживання становищем лідера на ринку характеризується такими ознаками: частка на ринку приблизно 50% і вище; здійснення антиконкурентних дій три вертикальні дискримінаційні дії; підкуп постачальника; надання пільгових умов оплати перевезень; обмежувальні заходи; «хижацьке» ціноутворення; встановлення вхідних бар'єрів для інших компаній [11, с. 91].

Іншим представником американської системи виступає законодавство Японії в сфері конкуренції. Ця країна належить до групи країн з найбільш розвиненою системою антимонопольного регулювання. Антимонопольне законодавство Японії ґрунтується на використанні таких основних принципів, як принцип заборони(монопольна ситуація, недобросовісні засоби угод, нечесна обмежена конкуренція) та принцип виключення із загального правила [16, с. 91].

До найважливіших нормативних актів Японії у галузі антимонопольного права можна віднести антимонопольний закон, Закон «Про запобігання недобросовісній конкуренції», Закон «Про несправедливі засоби угод» [16, с. 92].

Японська теорія антимонопольного законодавства про обмежувальну торгівельну практику та законодавства про недобросовісну конкуренцію. Хоч зазначають, що японська система, як і європейська, забороняє не саму монополію, а лише її зловживання владою, однак, існує думка, що головним принципом антимонопольного

права Японії стосовно приватної монополії є принцип дії заборони, який має глобальний характер. Під приватною монополією розуміється самостійні дії підприємця або дії підприємців що об'єдналися або що перебувають у змові з іншими підприємцями, які, незалежно від засобу їх здійснення, усувають підприємницьку діяльність іншого підприємця або забезпечують панування над ним, тим самим вступаючи у суперечку із суспільними інтересами та практично обмежуючи конкуренцію у сфері встановлених торгівельних стосунків [16, с. 93].

Критерії монопольної діяльності в антимонопольному праві Японії визначається шляхом законодавчого закріплення поняття «монопольна ситуація». Як основні критерії монопольної ситуації виступають частка одного або двох підприємців на конкретному товарному ринку; ускладнення доступу на ринок; жорстка структура цін, що супроводжується завищеним рівнем рентабельності та витратами управління і реалізації. В Японії Монополія існує тоді, коли частка однієї компанії перевищує 50%, двох - 75% і більше [16, с. 94].

Антимонопольне законодавство Японії передбачає три види відповідальності: економіко-правового; адміністративного; кримінального характеру.

Застосовується такі методи контролю монопольних об'єднань: значна роль системи участі як методу контролю над окремими членами - компаніями фінансово-промислових груп; консолідація самих груп; координація діяльності членів групи, обмін інформацією і досвідом (відображено в особистій унії) [16, с. 96].

До європейської системи в основному відносять конкуренційне законодавство країн ЄС, хоча можна віднести законодавство тих країн, які прагнуть увійти до ЄС.

Обґрунтуванням цього є те що останні намагаються максимально наблизити законодавство своїх країн до загальних принципів

законодавства ЄС з метою уникнення додаткових проблем під час інтеграції в майбутньому. Конкурентним законодавством ЄС, згідно зі ст.85 Договору Європейського Економічного Співтовариства, заборонено всі договори між підприємствами, рішення асоціації підприємств, узгоджені дії, які можуть вплинути на торгівлю між країнами-учасницями, метою чи наслідком яких є запобігання, обмеження чи створення конкуренції в рамках спільного ринку.

Під дію антимонопольного законодавства ЄС не потрапляють угоди між малими підприємствами.

Антимонопольний орган ЄС- Генеральний директорат- IV (DG-IV) контролює лише великомасштабні злиття. Окрім DG-IV, до антимонопольних органів ЄС відносять Комісію ЄС та Європейський Суд Справедливості [15, с. 57].

Комісія ЄС на підставі повідомлень про угоди, які надсилаються стороною відповідного контракту, на підставі скарги чи за власною ініціативою може розпочати розслідування. Комісія вивчає певну ситуацію і визначає, чи злиття підсилить домінуюче становище певних фірм, чи суттєво знизить конкуренцію. Якщо на даному етапі отримано позитивну відповідь, то Комісія починає проводити розслідування щодо можливих негативних наслідків злиття. Якщо наслідки досить суттєві, то злиття може накладатися штраф чи застосуватись інші покарання. Рішення Комісії можна переглянути в апеляційному порядку в Європейському Суді Справедливості [15, с. 59].

Як уже зазначалось, у ЄС забороняються угоди чи узгоджені дії, які можуть загрожувати конкуренції. Стосовно таких угод та узгоджених дій в ЄС діє процедура нотифікації, згідно з якою учасники дії звертаються до комісії з повідомленням про майбутні угоди, узгоджені дії. За результатами повідомлення комісія надає висновок про відсутність порушення законодавства або про індивідуальний виняток, або ж

забороняє угоду. «Правилom №17» в ЄС встановлено централізовано дозвільну систему стосовно всіх обмежувальних угод, які потребують дозволу [15, с. 60].

Ставлення до процедури попереднього повідомлення, яка діє у ЄС, не є однозначним. Як зазначає М. Бараш, ця система відволікає ресурси комісії від виявлення та покарання за скоєння серйозних обмежень конкуренції, а також вимагає від підприємств великих витрат часу на здійснення повідомлення, скільки потрібно підготувати низку документів, отримати дозвіл тощо. Найбільш негативно величина цих витрат позначається на діяльності малих та середніх підприємств. З Борисенко зазначає, що комісія дійшла висновку, що таке процедура перестала бути ефективною. Комісія рідко приймає рішення про заборону укладання договорів. Внаслідок чого в ЄС запропоновано замінити чинну систему попереднього повідомлення системою, яка базувалася на виявленні вже скоєних порушень [15, с. 60].

Вищенаведене, дозволило дійти висновку, що, оскільки, Україна планує долучитись до ЄС, то в Україні потрібно створювати національні конкурентні органи, які будуть виконувати ті ж функції, що є відповідні органи ЄС, а також формувати роботу антимонопольних органів, яка максимальна була наближена до основних вимог європейської системи антимонопольного законодавства, з метою підвищення ефективності їх діяльності.

В межах європейської системи варто розглянути антимонопольне законодавство та системи органів інших країн ЄС.

Конкурентна Політика Великобританії визначається так званими «Актами парламенту», а також конкурентними правилами ЄС. Державний апарат Великобританії - це класичний державний апарат, який можна взяти за основу для створення апарату з конкурентної політики в Україні [20, с. 4].

У Великобританії існує багатоступенева система органів регулювання з чітким розподілом обов'язків, згідно із запропонованою схемою процес роботи якої складається формально з двох етапів.

На першому етапі, як правило, розглядаються будь-яке звернення до відомства з добросовісного підприємства, здійснюється постійне спостереження за ринками. В разі виявлення якихось відхилень комісії пропонується провести своє незалежне розслідування без попереднього уточнення підозр. У випадку підтвердження раніше виявлених відомством відхилень, ведеться наступна робота [20, с. 5].

На другому етапі офіційно проводиться розслідування, комісія здійснює дослідження за поданою конкурентною інформацією про компанію, ринок тощо [20, с.5].

Як на першому, так і на другому етапах при прийнятті остаточного рішення підприємством пропонується взяти зобов'язання змінити свої антиконкурентні дії.

Загальну відповідальність за проведення конкурентної політики несе держсекретар, який може: припиняти чи змінювати її; нагляд за монополіями, злиттям, обмежувальними угодами та антиконкурентними діями здійснює генеральний директор відомства з добросовісного підприємства; не здійснення досліджень- комісія з монополій та злиття, судова практика - суд з обмежувальної діяльності.

У британському законодавстві монополією вважається така ситуація, коли здійснює на ринку не менше 25% поставок чи закупок, для достатньої ринкової влади, окрім зазначеної частки ринку, щорічний оборот компанії повинен становити не менше 10 мільйонів фунтів стерлінгів. Вважається, що Монополія не є негативним явищем, а монопольне становище лише створює можливість для дій, які суперечать інтересам суспільства [6, с. 155].

Злиття у Великобританії, як і в інших згадуваних нами країнах, регулюються антимонопольним законодавством, зокрема, у тих випадках, коли загальна вартість капіталу компанії, яка поглинається, перевищення 70 млн фунтів стерлінгів, а понад 25% поставок чи покупок товарів або послуг на конкретному ринку Великобританії загалом чи на суттєвий її частині, зокрема, перебуває під контролем підприємств, що зливаються. Вертикальні злиття перевіряються, якщо вартість компанії, яку купують, перевищує 70 млн фунтів стерлінгів [6, с. 156].

Слід зазначити, що компанії сплачують мито за розгляд справ щодо злиття. За приєднання компанії вартістю до 30 мільйонів фунтів стерлінгів ставка мита- 5 тис. фунтів, при вартості компанії у межах 30-100 млн ставка мита -10 тис. Якщо ж вартість компаній перевищує 100 млн, ставка 15 тис. [6, с. 157].

До органів антимонопольного регулювання Німеччини належить також Федеральний міністр економіки та Комісія з питань монополій, яка утворюється для регулярного подання інформації щодо тенденції концентрації бізнесу у Німеччині. Ця Комісія складається з п'яти членів, які повинні володіти спеціальними знаннями та досвідом у сфері економіки, управління бізнесом, соціальної політики, техніки чи торговельного права.

Головною юридичною базою для роботи Федерального відомства по картелям є Німецький закон «Про обмеження конкуренції». Об'єктом захисту є конкуренція у Федеративній Республіці Німеччина, яку слід захищати від будь-яких обмежень, незалежно від того, чи були вони викликані у країні чи за її межами. Закон застосовується до всіх компаній. Однак він містить певні спеціальні положення для деяких секторів, наприклад сільського господарства [3, с. 121].

Виключне становище у німецькому законодавстві займає захист прав споживачів. Споживач визначається як непрофесіонал, що придбає товари для особистого, але не виробничого споживання.

Італія у своїй досить напруженій та важкій боротьбі з монополістами може слугувати для України ефективним та позитивним прикладом. Адже проблеми, які існують в Італії схожі на українські. Насамперед, це досить потужний вплив бізнесу на формування державної політики, що також передбачає випадків винятків монополізації.

Основним органом у сфері антимонопольного законодавства в Італії є Італійський орган з питань конкуренції, який має статус незалежного державного органу. До законодавчих актів, які регулюють діяльність італійського органу з питань конкуренції, відносять Закон «Про конкуренцію» та Регламент впровадження – основні норми, засновані на європейському конкурентному праві. Жодних секторів чи фірм не виключено [12, с.85].

Захист прав споживачів в Італії відбувається за допомогою таких нормативно-правових актів, як законодавчі декрети; громадське застосування несправедливих правил у споживчих контрактах; права споживачів [12, с. 86].

З огляду на вищевикладене можна зробити підсумок, що, за законодавство європейських держав належить до однієї європейської системи, яка ретельно вивчає справи, пов'язані з можливим виникненням, а також з існуючими випадками монопольного становища. Тож бачимо, що Європейська система не забороняє монополії, а швидше забороняє зловживання монопольним становищем, тому у більшості законодавству велика увага приділяється злиттям, конкурентній поведінці тощо.

Характеризуючи антимонопольне законодавство України загалом, може зазначити, що у ньому відображено усі можливі випадки порушення конкурентного законодавства, штрафи та інші види санкцій. Аналіз

теоретичних положень дозволив зробити висновок, що існує проблема підвищення ефективності антимонопольного законодавства, але, як випливає з результатів дослідження, одна з головних проблем пов'язана з організацією роботи органів регулювання економіки, які покликані створювати конкурентні умови на ринку та контролювати виконання антимонопольного законодавства. Наразі законодавство України є дещо наближеним до вимог європейської системи, Хоча і деякі аспекти є спільними з американською системою. Що ж до Закону України «Про захист економічної конкуренції», то у літературі має місце думка проте, що з цим законом пов'язана проблема оцінюваних понять [9, с. 18].

На думку Н.М. Корчака, відкритість економіки - найвищий пріоритет для ефективної антимонопольної політики, оскільки міжнародна конкуренція - це могутній засіб боротьби з монополіями національного характеру [20, с. 5].

Висновки. Узагальнення закордонного та вітчизняного досвіду дало змогу дійти висновку проте, що відкритість економіки У даний період без втручання держави призводить до появи міжнародних монополістів на нашому ринку і недостатньо розвинені підприємства та галузі залишаться на тому ж рівні, щось зараз. Окрім цього, природний характер монополій і значний державний сектор впливають на стан конкуренції більше, ніж могли би вони міжнародна конкуренція.

Література

1. Правові основи підприємницької діяльності // За ред. В.І. Шакуна, П.В. Мельника, В.М. Поповича. – К.: Правові джерела, 2007. – 780 с.
2. Біла С. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Моногр. – К.: Вид-во УАДУ, 2011. – 408 с.

3. Основы экономической теории: принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь / У. Базелер, З. Сабов, Й. Хайнрих, В. Кох-СПб: Питер, 2012. – 800 с.
4. Пиндайк Р.С., Рубинфельд Д.Л. Микроекономіка: Пер. с англ. – М.: Дело, 2010. – 808 с.
5. Акт Шермана [Електронний режим]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BA%D1%82_%D0%A8%D0%B
6. Дахно І.І Антимонопольне право: Курс лекцій. – К.: Четверта хвиля, 2008. – 352 с.
7. Акт Уебба-Померіна [Електронний режим]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BA%D1%82_%D0%A8%D0%B
8. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы , проблемы и политика; В 2 т.; Пер. с англ. – Таллин: АО «Реферто», 2013. – Т. 2. – 400 с.
9. Дахно І.І Антимонопольне право: Курс лекцій . – К. : Четверта хвиля, 1998. – 352 с.
10. Деревянко Б.В. Щодо тенденцій формування законодавства про захист від недобросовісної конкуренції / Б.В. Деревянко // Право і суспільство. – 2014. – №3. – С. 103-109.
11. Політика Канади щодо конкуренції. Семінар з питань стратегії конкуренції в умовах перебудови економіки. Відень, Австрія: 17-21 липня 2015 року. – 122 с.
12. Станько Н.Л. Державне регулювання діяльності монополій: досвід України та зарубіжних країн // Актуальні проблеми управління соціально-економічним розвитком: Матеріали Міжнародної наук.-практич. конф. студентів і молодих, 2017. – С.22-23

13. Кузьмін Р.І. Антимонопольне регулювання в господарському праві Японії // Автореф. Дис. Кузьмін Р.І. канд.юр.наук: 12.00.04/ Ін-т екон.-правов. Досліджень НАН України. – Донецьк, 2007. – 24 с.
14. Економічна енциклопедія : У 3 т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К., Видавничий центр «Академія», 2010. – Т. 1. – 864 с.
15. Бараш М. Права ЄС і національне право // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2012. – №1. – С. 56-60.
16. Монополистический капитал в Японии и его роль в системе современного капитализма Отв. Ред. М.И. Лукьянова. – М.: Наука, 2013. – 345 с.
17. Борисенко З.Н. Опыт ЕС // Бізнес. – 2012. – №29. – С. 9.
18. Станько Н.Л. Особливості конкурентного законодавства України // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів, 2013. – №10(2). – С. 248-253
19. Дахно І.І Антимонопольне право : Курс лекцій.- К.: Четверта хвиля, 2015. – 352 с.
20. Корчак Н.М. Правові питання антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в Україні // Автореф. Дис. Корчак Н.М. канд. юр. наук.: 12.00.04 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 25 с.